

PÉTER ORSOLYA MÁRTA

Scortum, lupa, meretrix

(A prostitúció a klasszikus római jog forrásaiban)

A prostitúció az antikvitásban, így a régi Róma világában is tagadhatatlanul létezett. Bár a kérdés megítélése szükségszerűen igencsak összetett, az alábbiakban röviden bemutatandó forrásaink magának a prostitúciónak, illetve az azzal kapcsolatosan észlelhető római kori problémáknak majdhogynem modern körét rajzolják elénk. Alapvetően helytállónak tűnik az az (elismerten általánosító) megállapítás, hogy a római társadalom vélhetőleg ugyanúgy viszonyult a prostitúcióhoz, mint manapság, és mindezt a különböző normarendszerek is visszatükrözték – azaz a hivatalos morál elítélte a szolgáltatókat és általában toleráns volt a szolgáltatást igénybe vevőkkel szemben, a jog kifejezetten nem tiltotta a prostitúciót, bár (az alább bemutatandó szempontok szerint) igyekezett megakadályozni az azzal kapcsolatos bizonyos nemkívánatos szélsőségeket, a hétköznapi életben pedig a prostituáltak léte megszokott, a mindennapokhoz tartozó jelenségnek számított. Ezen túl a prostitúció ugyanúgy komplex iparág volt, mint korunkban, így az abban anyagilag érdekelt személyek körét korántsem korlátozhatjuk a közvetlen szolgáltatókra – a „lányok” általában nem önállóan, hanem sajátos gazdasági mikrokörnyezetben tevékenykedtek, amelyen belül a kerítők, kerítőnők, bordélytulajdonosok és más, a prostituáltak tevékenységéből profitáló személyek érdekei meghatározó szerephez jutottak. A modern korhoz képest szintén újabb párhuzamot kínál az a körülmény, hogy a „szexipar” szereplői ugyanúgy marginális szerepet tölthettek be a társadalomban, mint manapság; eltérésként mutatkozik viszont az a tény, hogy mindezt a jogi normák is visszatükrözték akkor, amikor a jogképességet korlátozó különböző tilalmakkal igyekeztek a prostitúciót, és általában a szórakoztatás egyéb alantas formáinak üzőit a „tisztesség” társadalom perifériáján tartani.

1. A prostitúció kétarcúsága

Az előbbieken körvonalazott párhuzamok ellenére mindazonáltal úgy tűnik, hogy a prostitúció megítélésében megmutatkozó attitűdöket a maihoz képest sok tekintetben szélsőségesebbé tette a római világ alapvetően patriarchális jellege. A hivatalos morális és jogi elvárások szerint a férfi/férj feladata mindig is a család védelme és fenntartása (a „római polgár” méltóságának és becsületének megőrzése) volt, a nő/feleség feladata pedig elsősorban abban állt, hogy a férfit a fentiek megvalósítása során támogassa, törvényes gyermekek világra hozatalával biztosítsa a családi „vérvonal” folytatódását, valamint szexuális és morális értelemben feltétlenül erényes, feddhetetlen és hűséges maradjon. A „Madonna”-szerepet betöltő nő értékeivel szemben a prostituált a másik végletet jelenti, akinek életmódja és minden cselekedete a fentiek szöges ellentétét alkotja. Nemhiába kiált fel megbotránkozva az egyik szereplő Terentius *Adelphi* című komédiájában (4.7.31.): „*Meretrix et materfamilias una in domo?*” – ugyanabban a házban egyszerre hogyan tartózkodhat egy örömlány és egy tisztos családanya?¹

Az ilyen elvárások mellett a prostitúció, pontosabban a prostituált személyének megítélésében mutatkozó kétarcúság még szembetűnőbb, és ezt a kontrasztot számos irodalmi forráshely² is alátámasztja. Időrendben is első, szinte szimbólumértékű példaként kínálkozik Acca Larentia³ figurája, akit a klasszikus források Romulus és Remus nevelőanyjaként, prostituáltként és később egyfajta termékenység-istennőként mutatnak be. Livius,⁴ Aulus Gellius⁵ és mások azzal magyarázzák a városalapító ikreket szoptató nőstényfarkas legendáját, hogy Larentia valójában *lupa*, „nőstényfarkas”, azaz prostituált volt.⁶ Ilyen kezdetek

¹ Vö. D. 23.2.24. Modestinus *libro primo regularum*: „*In liberae mulieris consuetudine non concubinatus, sed nuptiae intellegendae sunt, si non corpore quaestum fecerit.*” – szabad jogállású nő esetén a tartós együttélést házasságnak és nem ágyasságnak kell tekinteni, kivéve, ha a nő prostitúcióval keresi a kenyerét. Az alábbiakban még bemutatandó egyéb források tanúságtétele szerint a klasszikus római jog a „tisztos” házasság intézményétől általában igyekezett távol tartani a prostituáltakat.

² Az irodalmi utalások gazdag tárházát nyújtja V. VANOYEKE könyve: *La prostitution en Grèce et à Rome*. Paris, 1990.; mindazonáltal a szerző nem bocsátkozik az összegyűjtött források részletesebb elemzésébe.

³ Acca Larentia figurája az ókortudományok számos művelőjének figyelmét felkeltette; közülük a máig legfontosabb és legátfogóbb művet TH. MOMMSEN alkotta *Die echte und die falsche Acca Larentia* címmel (Berlin 1871). Ezen túl többek között elemzi még a kérdést A. MOMIGLIANO: *Quarto contributo alla storia degli classici e del mondo antico* (Roma 1969) 471–479. p., valamint G. RADKE: *Acca Larentia und die fratres Arvales. Ein Stück römisch-sabinischer Frühgeschichte* in: ANRW I.2 (1972) 421–441. p.

⁴ Liv. 1.4: „*Sunt qui Larentiam volgato corpore lupam inter pastores vocatam putent...*”

⁵ Gell. N.A.7.7.5: „*Sed Acca Larentia corpus in vulgus dabat pecuniamque emeruerat ex eo quaestu uberem.*”

⁶ Vö. Servius *ad Aen.* 3.647: „*lupae, id est meretrices, dictae ab obscenitatis et odoris similitudine.*” A *lupae* a későbbi forrásokban különösen alacsony rangú prostituáltként jelennek

után szinte nem is kétséges, hogy az idősebb Cato idejében (Kr.e. II. század eleje) a prostitúció Róma hétköznapijainak már szerves részét képezhette, vélhetőleg a fentiekkel azonos kettős megközelítésben. Horatius (*Sat.* 1.2.31-35.) idézi fel azt a történetet, mely szerint Cato megdicsért egy fiatalembert, akit éppen kilépni látott egy bordélyház ajtaján, mondván: erkölcsösen cselekedett, hiszen mikor rátörtek az alantas szenvedélyek, nem mások feleségét szennyezte be, hanem pontosan a megfelelő helyre jött kiélni vágyait.⁷ Cicero egyik szónoklatában (*Pro Cael.* 48.) ugyanígy érvel. Véleménye szerint, ha létezik bárki, aki úgy gondolja, hogy a fiataloknak meg kell tiltani a prostituáltakkal való szerelmeskedést, az túl szigorú, és az ilyen személy nem csak a jelenkor szabadságától tér el, hanem az ősök szokásaitól is. „Mert mikor létezett olyan, hogy a férfiak nem cselekedtek így? Mikor minősült mindez helytelennek, mikor nem engedték meg? Mikor volt tiltott az, ami most engedélyezett?”⁸ Érdekes módon ugyanakkor Cicero bírósági ellenfeleivel szemben gyakran használta azt a vádat, hogy erkölcstelen életmódot követtek, és ennek bizonyítására gyakran hivatkozott arra is, hogy az illető prostituáltak társaságát kereste, vagy maga is prostituáltként viselkedett.⁹

meg, akik alkalmanként temetőikben üzik mesterségüket (lásd *Mart.* 1.34.8.). A *lupa* ezen jelentésének filológiai elemzését nyújtja J. N. ADAMS: Words for 'Prostitute' in Latin című írásában, in: *Rheinisches Museum für Philologie* 126/3-4 (1983), 321–358. p.; lásd különösen 333. p.

⁷ „*Quidam notus homo cum exiret fornice, 'macte / virtute esto' inquit sententia dia Catonis, / 'nam simul ac venas inflavit taetra libido, / huc iuvenes aequom est descendere, non alienas / permolere uxores.'*” Érdekes módon szinte szó szerint bukkan fel ugyanez az érv a Kr. u. I. század végén tevékenykedő mesterszónoknak, Quintilianusnak tulajdonított szónoklatok körében (*Declamationes Maiores* 14.) is. A kérdéses szónoklat témája meglehetősen sajátos: a felperes szegény *adulescens* azzal vádol egy prostituáltat, hogy olyan italt adott neki, melynek hatásaképpen megszűnt az iránta érzett vonzalma, tehát a nő tulajdonképpen megmérgezte őt. A férfi számos érve között szerepel az is, hogy a prostituáltak látogatásával nem teszi tönkre senki házasságát, szerelmi vágyát nem tiltott módon éli ki, mert „...úgy hiszem, azért találták ki az örömlányokat, hogy a szegény emberek is szerelmeskedhessenek valakivel.” (*Decl. Maior* 14.8.: „...*non ego alicuius matrimonii corruptor invigilo, nec efferas cupiditates per illicito duco complexus. inventas credo meretrices, ut esset aliquid, quod liceret amare pauperibus.*”)

⁸ „*Verum si quis est qui etiam meretriciis amoribus interdictum iuventuti putet, est ille quidem valde severus -- negare non possum -- sed abhorret non modo ab huius saeculi licentia verum etiam a maiorum consuetudine atque concessis. quando enim hoc non factitatum est, quando reprehensum, quando non permisum, quando denique fuit ut quod licet non liceret?*”

⁹ Többek között Antonius ellen intézett második *Philippicájában* (*Phil.* 2.105.) Cicero vádként szerepelteti azt, hogy ellenfele olyan összejöveteleket rendezett, ahol a padlón folyt a bor és még a falak is nedvesek voltak tőle, a nemes születésű fiúk (*ingenui pueri*) férfitprostituáltakkal (*meritores*), az alantas örömlányok (*scorta*) pedig tisztas családanyákkal (*matres familias*) keveredtek. Már említett, Caelius érdekében mondott beszédében Cicero legnagyobb politikai ellensége (Clodius) nővéréről, a hírhedt Clodiáról állította azt, hogy szabadosan, prostituált módjára él (*Pro Cael.* 16.38.: „...*libidinosa meretricio more viveret...*”). Ez utóbbi fordulatot Quintilianus szónoklatában példaként is idézi (*Inst. Or.* 8.4.2.).

2. *Ki a prostituált?*

A rendelkezésünkre álló irodalmi források számos különböző szóval, kifejezéssel¹⁰ írják le a prostituáltakat, melyek skálája a vulgáristól az eufemisztikusig terjed. Gyakori, de pejoratív és durva elnevezés a *scortum*, mely szó szerint „bőr”-t jelent; egyrészt vélhetőleg a bőr mint anyag jellege miatt, másrészt annak a hasonlóságnak köszönhetően, ami a nyersbőrök kikészítése és a nemi aktus között mutatkozhatott¹¹ Plautus komédiáiban a szó már gyakorta előfordul¹², de más, emelkedettebb műfajban dolgozó szerzők, mint például Cicero¹³ is használják ugyanezt az elnevezést – ez utóbbi *auctor*, érdekes módon, finemű bírósági ellenfelei jellemzésére is használja a nem éppen hízelgő kifejezést.

A későbbiekben bemutatandó jogi források, de irodalmi szöveghelyek is gyakran *meretrix*-ként¹⁴ határozzák meg a prostituáltként dolgozó nőt, ami azért figyelemre méltó elnevezés, mert a *meretrix* szó szerint olyan nőt jelent, aki pénzt keres, akit megfizetnek.¹⁵ E kifejezés szinonímjaként bukkan fel for-

¹⁰ A kérdés legátfogóbb, filológiai elemzését J. N. ADAMS fentiekben idézett frásában találhatjuk, melyben a szerző a „prostituált” több mint 50-féle szinonímját elemzi, és véleménye szerint nem biztos, hogy csak ezek léteztek, hiszen több szót, kifejezést az idők folyamán el is felejtettek. Az elnevezések ilyen gazdagságát három fő indokkal magyarázza: a prostituáltakkal kapcsolatosan a régi Rómában is számos eufemisztikus kifejezést használtak; ezen túl a prostituáltak köre önmagában sem volt egységes (hiszen társadalmi állásuktól, a használt „reklámok” módszereitől, a kínált szolgáltatásoktól függően más és más elnevezésű kategóriákba tartozhattak); továbbá a használt elnevezés megválasztása függhetett magától a beszélőtől is, hiszen a prostitúció jelensége már az ókorban is más-más hatást váltott ki az emberekből, így vélhetőleg egy felháborodott moralista vagy egy kerítő egymástól teljesen eltérő szóhasználattal élhetett (vö. ADAMS: i. m. 321. p.).

¹¹ Lásd Varro *De Lingua Latina* 7.84: „*Scortari est saepius meretriculam ducere, quae dicta a pelle: id enim non solum antiqui dicebant scortum, sed etiam nunc dicimus scortea ea quae e corio ac pellibus sunt facta; in aliquot sacris ac sacellis scriptum habemus.*” A fentiekkel kapcsolatos durva, lefordíthatatlan szóviccet örökít meg Macrobius (*Sat.* 2.2.6.) is.

¹² Lásd például *Curc.* 473.: „*Ibidem erunt scorta exoleta quique stipulari solent...*”, *Poen.* 17.: „*Scortum exoletum ne quis in proescaenio / sedeat...*”

¹³ Lásd például *De domo sua* 49. (gyűlölt ellenfele, Clodius kapcsán): „... *itaque cum tu florens ac potens per medium forum scortum populare volitares...*”; *Phil.* 2.44. (Antoniusról): „*Sumpstisti virilem, quam statim muliebre togam reddidisti. Primo volgare scortum; certa flagitii merces nec ea parva...*”. Ez utóbbi kirohanás különösen figyelemre méltó, hiszen Cicero azt állítja, hogy a férfiúi tógát felöltő fiatalember e ruhadarabot hamarosan prostituált módjára kezdte hordani, és közönséges utcalányként viselkedett, aki gyalázatos szolgáltatásaiért ugyancsak magas árat szabott.

¹⁴ Bővebben lásd K. SCHNEIDER szócikkét („*Meretrix*”) in *RE* XV(1), München, 1931, 1018–1027.

¹⁵ Ahogyan Cicero szónoki szidalmi (vö. *Phil.* 2.105.), úgy Aulus Gellius feljegyzései is tanúskodnak arról (*N.A.* 2.18.3.), hogy a prostitúció nem korlátozódott csak nőkre: az említett szöveghelyen Gellius a platóni dialógusokból ismert, rabszolga jogállású Phaedo ifjúkorát eleveníti fel, és megjegyzi, hogy „... *a lenone domino puer ad merendum coactus*”, a rabszolgagyermeket ura kerítőként prostitúcióra kényszerítette.

rásainkban a *quaestuarium* is.¹⁶ A szintén gyakorta használatos *prostibulum*¹⁷ és *prosesta* szavak arra a helyzetre utalnak, hogy e nők némelyike a bordélyházi fülke vagy esetleg a kocsmá, fogadó előtt ülve várta az ügyfeleket. Az eufemisztikus kifejezések körében találhatjuk a szintén árulkodó *famosa* (= híres/hírhető, ismert nő) szót is – nyilvánvalóan egy nő hírét elsősorban szexuális gátlástalanságának köszönhetően,¹⁸ ami éles ellentétben állott a tisztességes római nőktől elvárt ideális magatartással.

Irodalmi forrásaink szemmel láthatólag rendkívül gazdagok a prostitúcióra vonatkozó hivatkozásokban, így a jog területén is megalapozottan várhatnánk valamiféle átfogó szabályrendszert a problémára vonatkozóan. Mégis a régi Rómában a prostitúcióra vonatkozó önálló törvényt nem találkozhattunk. A rendelkezésre álló jogi források, hivatkozások szétszórtan, számos köz- és magánjogi kérdés kapcsán bukkannak fel; e tekintetben kiemelkedő fontosságú az Augustus-féle házassági törvényhozás. A prostitúcióval, pontosabban a prostituált és a kerítő kilétével összefüggő legtöbb problémát a jogászok a *lex Iulia de maritandis ordinibus*, valamint a *lex Iulia de adulteriis* kapcsán¹⁹ vetik fel, hiszen e törvények megfelelő alkalmazása szempontjából elengedhetetlenül fontos volt tudni, hogy vajon ki tartozhat hatályuk alá, azaz a jog szemében ki minősülhetett *meretrix*nek illetve *lenonak*, elsősorban a *lex Iulia de maritandis ordinibus* keretei között meghatározott házassági tilalmak,²⁰ valamint az erkölcsstelen nőkre később kirótt öröklési korlátozások²¹ szempontjából.

¹⁶ Lásd többek között az alábbiakban még említendő *Digesta-fragmentumok*: D.23.2.43.7. Ulpianus *libro primo ad legem Iuliam et Papiam*: „*Lenas autem eas dicimus, quae mulieres quaestuarium prostituunt.*”; D.23.2.43.9.: „*Si qua cauponam exercens in ea corpora quaestuarium habeat...*”. Vö. Seneca *De beneficiis* 6.32.1.

¹⁷ Lásd pl. Plautus *Aulul.* 285: „*Bellum et pudicum vero prostibulum populi.*”; *Cist.* 330: „*Intro abeo, / nam meretricem astare in via solam prostibuli sanest.*”

¹⁸ Lásd pl. a Cicero (*De orat.* 2.277.) által feljegyzett anekdotát Opimiusról és Egiliusról. Találkozásukkor az előbbi azzal a kérdéssel bosszantotta az utóbbit, hogy „Egilia” vajon mikor látogatja meg rokkájával és a fonni való gyapjújával. Egilius válasza szerint soha, mert anyja megtiltotta, hogy rosszírú nőket látogasson meg („...cum Q. Opimius consularis, qui adolescentulus male audisset, festivo homini Egilio, qui videretur mollior nec esset, dixisset „quid tu, Egilia mea? quando ad me venis cum tua colu et lana?” „Non pol” inquit „audeo, nam me ad famosas vetuit mater accedere.”). Ugyanezzel a szóhasználattal emlékezik meg Suetonius Tiberius császár azon – alábbiakban még tárgyalandó - intézkedéséről, mellyel megtiltotta, hogy bizonyos rosszéletű, előkelő származású nők azzal kerüljék meg a *lex Iulia de adulteriis* szabályait, hogy prostituáltként nyilvántartásba vetetik magukat (Suet. *Tib.* 35.2: „*Feminae famosae, ut ad evitandas legum poenas iure ac dignitate matronali exoluerentur, lenocinium profiteri coeperant...*”)

¹⁹ A kérdésről részletesen lásd G. RIZZELLI: *Lex Iulia de adulteriis. Studi sulla disciplina di adulterium, lenocinium, stuprum.* Bari, 1997.

²⁰ A tilalmak összefoglalásaképpen lásd a későbbiekben még bemutatandó *Tituli ex corpore Ulpiani* 13.1-2. szöveghelyeket.

²¹ Az *incapacitas* egyik esete – a kérdésről bővebben lásd E. NARDI: *La incapacitas delle feminae probrosae*, in: *Studi Sassaresi* 17 (1938), 151–178. p.

Míg azonban a szépirodalomban használatos szavak értékskálája a vulgáris-tól az eufemisztikusig terjed, a jogi források két jellegzetes kifejezéssel írják le a prostitúció lényegét: *palam quaestum facere* (szó szerint valaki „nyilvánosan keresi a megélhetését”), valamint *corpore quaestum facere* (valaki „testével keresi a megélhetését”).²² Mindkét körülírás figyelemre méltó, hiszen nem szerepel bennük nyílt hivatkozás a szexuális szolgáltatásokra: úgy tűnik, hogy a jogászok inkább a nyilvánosságra, illetve az ember saját testének bármiféle áruba bocsátására helyezték a hangsúlyt. A pénzkereset ilyen módjának megvetett mivoltára enged következtetni az is, hogy a jogi normák gyakran egy kategóriába sorolják a prostituáltakat azokkal, akik szintén „testükkel”, de a szóra-koztatóipar más ágaiban (általában gladiátorként, színészként) próbálkoznak pénzkeresettel.²³

A „ki minősül prostituáltnak?” kérdés jogi szempontból történő pontosabb megválaszolása során²⁴ a D.23.2.43. szöveghelyét kell kiindulópontnak tekintenünk, mely Ulpianusnak a *lex Iulia et Papiá*hoz írott kommentárszövegét (Ulpianus *libro primo ad legem Iuliam et Papiam*) tartalmazza.

A D.23.2.43.pr. a fentiekben már említett *palam quaestum facere* kifejezést igyekszik jogi tartalommal megtölteni:

„*Palam quaestum facere dicemus non tantum eam, quae in lupanario se prostituit, verum etiam si qua (ut adsolet) in taberna cauponia vel qua alia pudori suo non parcit.*”

²² A probléma kapcsán lásd T.A.J. MCGINN művét (*Prostitution, Sexuality and the Law in Ancient Rome*, Oxford, 1998), különösen a 123–139. oldalakat.

²³ Vö. pl. D.22.5.3.5. Callistratus *libro quarto de cognitionibus*: „*Lege Iulia de vi cavetur, ne hac lege in reum testimonium dicere liceret ... quive ad bestias ut depugnaret se locaverit, quaeve palam quaestum faciet feceritve, quive ob testimonium dicendum vel non dicendum pecuniam accepisse iudicatus vel convictus erit. nam quidam propter reverentiam personarum, quidam propter lubricum consilii sui, alii vero propter notam et infamiam vitae suae admittendi non sunt ad testimonii fidem.*” A *lex Iulia de vi* értelmében számos ember nem tanúskodhatott alperesi oldalon, így többek között az a férfi, aki cirkuszi játékokon, állatviadorként szerepelt, vagy az a nő, aki akár a múltban, akár jelenleg prostituáltként kereste a megélhetését – tipikusan olyan személyek tehát, akiket a római jog „*propter notam et infamiam vitae*”, életmódjuk hírhedtsége és gyalázatosága miatt nem engedett a tanúság „becsületbeli aktusában” részesülni. Ugyanígy a D.23.2.47. (Paulus *libro secundo ad legem Iuliam et Papiam*) szöveghelye szerint „*Senatoris filia, quae corpore quaestum vel artem ludicram fecerit aut iudicio publico damnata fuerit, impune libertino nubit: nec enim honos ei servatur, quae se in tantum foedus deduxit.*” – az a szenátorú nő, aki prostituálttá vált, színészmesterségre adta a fejét vagy közbűncelekményért elítélték, szabadon házasodhatott *libertinusszal*, hiszen „aki ilyen szégyentelenségbe taszította magát, annak nem kell tekintettel lennie a becsületre”.

²⁴ A kérdés vizsgálatát terjedelmi okokból a továbbiakban a szabad jogállású személyek körére kell korlátoznunk, ami elismerten kényszermegoldás, hiszen az antik Róma világának szerves részét képezték a rabszolgák, akik természetesen a prostitúció részeseivé is váltak – akár az olcsó bordélyok ügyfeleiként, akár prostitúcióra kényszerített rabszolgánoként. Ez utóbbi, tagadhatatlanul jelentős problémakör bemutatásától el kell tekintenünk.

Nem csak arról a nőről mondjuk, hogy nyíltan, testével keresi a megélhetését, aki bordélyházban prostituálja magát, hanem arról is, aki (ahogyan ez szokásos) kocsmában vagy fogadóban teszi mindezt, vagy aki tisztességét nem óvja. A „nyíltan” történő prostituálódás e szöveghely szerint a nyilvános helyen történő fellépést takarná; ha azonban így értelmeznénk a *palam* szó jelentését, a körből eleve ki kellene rekesztenünk a titkosan vagy diszkrétan működő prostituáltakat, aminek az lenne a logikus következménye, hogy a *lex Iulia et Papia* rendelkezései rájuk nem vonatkoznának. Természetesen a jogalkotó szándéka nem ez lehetett; és valóban, a D.23.2.43.1 tovább pontosítja az előbbi megállapítást:

„*Palam autem sic accipimus passim, hoc est sine dilectu: non si qua adulteris vel stupratoribus se committit, sed quae vicem prostitutae sustinet*”

– a „nyíltan”-t úgy is értjük, hogy „mindenütt”, azaz minden megkülönböztetés nélkül; tehát nem akkor, ha egy nő házasságtörő férfinak vagy *stuprumot* elkövetőknek adja oda magát, hanem aki a prostituált szerepét játssza, prostituáltként viselkedik.²⁵

A fenti meghatározás azonban magában hordozza a logikailag soron következő kérdést is: ki cselekszik úgy, mint egy prostituált? Úgy tűnik, hogy a jogász számára a válasz alapvetően morális jellegű: prostituáltként az viselkedik, aki több emberrel, megkülönböztetés nélkül, tartós életformaként létesít szexuális kapcsolatot.²⁶ A D.23.2.43.2. szöveghelyén ugyanis Ulpianus mérlegeli, hogy a *palam quaestum facere* meghatározás két eleme közül vajon a minden megkülönböztetés nélküli, életmódként üzött promiszkuitás, vagy a szexuális szolgáltatásokért átvett ellenérték-e a meghatározó:

²⁵ A *palam* fenti morális jelentéstartalmát támasztja alá többek között a Valerius Maximustól származó azon szöveghely (6.1.10.), melyben a szerző következőképpen írja le egy fiatalember immorálisnak tartott magatartását: „...*quod adulescens ille palam atque aperte corpore quaestum factitasset*...” A *palam* és az *aperte* így nem a szinonimák egyszerű halmozása, hanem az *adulescens* promiszkuis magatartásának két vetületét hangsúlyozza: a fiú minden megkülönböztetés nélkül, nyíltan „szerzett hasznot a testével”.

²⁶ A megkülönböztetés nélkül létesített kapcsolatok korántsem mindig a nő szabad elhatározásán múlottak – R. FLEMMING hívja fel a figyelmet „*Quae Corpore Quaestum Facit: The Sexual Economy of Female Prostitution in the Roman Empire*” című írásának (in: JRS 89 (1999), 38-61.old.) 64. oldalán arra, hogy az egyetlen prostituált, akiről feljegyezték, hogy sikerrel utasított vissza egy fizetővendéget, egy bizonyos Manilia volt. Aulus Gellius (*N.A.* 4.14.) elmondása szerint Manilia kövekkal üzött el egy részeg *aedilis*t, Hostilius Mancinust, aki éjjel dörömbölvé követelt hozzá bebocsátást. A megszabott *aedilis* büntetőeljárást kezdeményezett, Manilia a néptribunokhoz fordult védelemért, akik azért nyilvánították jogtalannak Hostilius igényét, mert *aedilisként* és nem közönséges ügyfélként okozott botrányt. Quintilianus már idézett szónoklatában (*Decl. Maior* 14.7.) a felperes szájába a következő szavakat adja az alperes prostituálttal szemben: „*Tu, cui non licet excludere debilitates, fastidire sordes, exposita ebrietatibus, addicta petulantiae, [et] quaeque novissima vilitas est, noctibus populoque concessa, mores iuventutis emendas?*” – hogyan oktathatná ki erkölcsstanból a fiatalokat egy olyan nő, aki nem tagadhatja meg a belépést a nyomorékoktól, a süketektől, a részegektől és az éjszakai hóbörgöktől?

„*Item quod cum uno et altero pecunia accepta commiscuit, non videtur palam corpore quaestum facere*”

– a jogász úgy véli, hogy ha egy nő, azt követően, hogy pénzt fogadott el, egy vagy két férfival összeadja magát, nem tekinthető úgy, hogy nyilvánosan testével keresi a megélhetését. A pénzért történő szexuális szolgáltatás tehát akkor minősül „prostituáltként való viselkedés”-nek, ha azt az illető nő életformaként űzi.²⁷ Az alkalmi kapcsolatok, még ha a nő ellenértéket is kap ezekért, nem definiálják őt *meretric*ként.

Ezek szerint a *quaestum facere*, a megélhetés keresése, a pénzfizetés mégsem képezi a prostitúció domináns elemét? Úgy tűnik, hogy a remekjogászt gondolatmenetének logikus végigvitele önellentmondásba keveri. A D.23.2.43.3. szöveghelyén ugyanis Ulpianus a jó egy évszázaddal korábban működött jogtudós, Octavenus véleményét idézi:

„*Octavenus tamen rectissime ait etiam eam, quae sine quaestu palam se prostituerit, debuisse his connumerari*”

Octavenus igen helyesen azt mondja, hogy azt a nőt is prostituálnak kell minősíteni, aki pénzkereset nélkül űzi a fentiekben meghatározott tevékenységet. E logikai ellentétet úgy küszöbölhetjük ki, ha feltételezzük, hogy a fenti döntés azért kerülhetett be Ulpianus kommentárszövegébe, mert az eset megítélése kivételes, problematikus lehetett pontosan azért, mert valószínűleg a legtöbb prostituált pénzért nyújtotta szolgáltatásait.²⁸

²⁷ A fentieknek megfelelő érdekes különbségtételt találhatunk néhány irodalmi forrásunkban is. A *Pro Caelio* már idézett szöveghelyén (*Pro Cael.* 16.38. Cicero azzal vádolja Clodiát, hogy „*meretricio more*”, prostituált módjára él, azaz bár erkölcstelen, de mégsem prostituált, hiszen válogat a kínálózó férfiak között. Az ifjabb Seneca ugyanezt a megkülönböztetést alkalmazza, amikor Augustus leányáról, Juliáról azt írja (*De beneficiis* 6.32.1.), hogy házasságtörőből akkor vált prostituálttá („...*ex adultera in quaestuariam versa...*”), mikor már nem válogatta meg alkalmi partnereit. A kérdésről bővebben lásd FLEMMING: i. m. 52. p.

²⁸ Közismert tény, hogy elsősorban az előkelő rómaiak viszont megvetették a pénzért történő munkavégzést, ha azt szabad ember gyakorolta. Legyen elegendő idéznünk Cicero híres véleményét a fizikai munkáról (*De off.* 1.150.): „*Inliberales autem et sordidi quaestus mercennariorum omnium, quorum operae – non, quorum artes! – emuntur: est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis*” - a szabadság ellen irányuló és piszkosan szerzett mindazoknak a bére, akik pénzért dolgoznak, akiknek munkáját és nem művészetét vásárolják meg, mert az ilyen esetekben maguk a bérek szülik a szolgaságot. Szinte szóról szóra ismétli meg a fenti véleményt az ifjabb Seneca (*Ep.* 88.1.): „...*nullum suspicio, nullum in bonis numero quod ad aes exit. Meritoria artificia sunt, hactenus utilia si praeparant ingenium, non detinent. Tamdiu enim istis immorandum est quamdiu nihil animus agere maius potest...*” – ami pénzkeresetre irányul, az nem lehet tiszteletre méltó, és nem lehet jó. Az ilyesmi haszonszerző tevékenység, ami csak addig hasznos, amíg az elmét előkészíti valami másra, de nem foglalja le teljesen; csak addig kell ilyesmivel foglalkozni, amíg az elme valami nagyobb elfoglaltságot nem lel magának.

3. Milyen következményekkel jár a prostitúció?

Az előbbieken bemutatott Ulpianus-szöveghely hangsúlyozottan az Augustus-féle házassági és családjogi törvények kontextusában nyeri el valódi értelmét, ezek célja pedig korántsem a prostitúció általában vett betiltása volt. A *leges Iuliae* nem a prostitúciót büntetik, hanem azokat az embereket (elsősorban a felsőbb társadalmi osztályok tagjait) sújtják különböző joghátrányokkal, akik nem tesznek eleget az Augustus által propagált hivatalos morális elvárásoknak²⁹ – mely utóbbiak egyike pontosan az, hogy a felsőbb társadalmi osztályok tagjai ne viselkedjenek kerítőként és prostituáltként, hanem engedelmességedjenek a *mores maiorum* által inspirált magatartási szabályoknak, elsősorban a monogám és gyermekáldásban gazdag ideális házasság elvárásainak. Ezen túl a törvények célja az is lehetett, hogy elsősorban a szexuálisan promiszkuus nőket (valamint általában az alantasnak tartott szórakoztatóipar szereplőit) kívül tartsák a „tisztességes” társadalmon – még akkor is, ha felhagytak korábbi életmódjukkal. E célkitűzéseket a jogalkotó úgy kívánta elérni, hogy a különböző tilalmak és szankciók révén manipulálta a címzettek társadalmi állását.³⁰

A korábbiakban már hivatkozott *Tituli ex corpore Ulpiani* 13.1-2. szöveghelye summázza azt a házassági tilalomrendszert, mely leginkább tükrözi a fenti általános célokat:

„1. *Lege Iulia prohibentur uxores ducere senatores quidem liberique eorum libertinas et quae ipsae quarumve pater materve artem ludicram fecerit item corpore quaestum facientem.* 2. *Ceteri autem ingenui prohibentur ducere lenam et a lenone lenave manumissam et in adulterio deprehensam et iudicio publico damnatam et quae artem ludicram fecerit*”

– a *lex Iulia* értelmében a szenátorok és fiaik nem vehetnek feleségül *libertinát*, továbbá olyan nőt, aki saját maga színész, akinek apja vagy anyja színész, illetve olyan nőt, aki testével keresi megélhetését. Ezen túl más szabadon született férfi sem vehet feleségül kerítőnőt, kerítő vagy kerítőnő által felszabadított rabszolganőt, házasságtörés miatt elítélt nőt, továbbá színésznőt. A fenti tilalmakat azonban az sem oldja fel, ha a színésznő vagy prostituált felhagyott ko-

²⁹ F. DE VISSCHER (*Auguste restaurateur de l'ordre*, Extrait de la "Revue Générale" du 15 avril 1938, Bruxelles, 1938, 484–498. p.) Augustus tevékenységét az erkölcsi restauráció szempontjából vizsgálja. A szerző szerint a polgárháborúktól megviselt római népben egyfajta romantikus nosztalgia élhetett a „régidők” tiszta élete iránt, s a „latin és paraszti lelkületű” Augustus ezt az erkölcsi nosztalgiahullámot lovagolhatta meg törvényhozásával. Ezen „erkölcsi kontinuitáselméletnek” számos történelmi körülmény ellentmond (többek között a törvények korabeli társadalmi fogadtatása sem igazolja DE VISSCHER elképzelését), az azonban valósnak tűnik, hogy maga a morális ideál, melyet Augustus restaurálni kívánt, ténylegesen az ősi Róma erkölcsi tradícióiban gyökeredzhetett.

³⁰ Lásd MCGINN: i. m. 19. p.; FLEMMING: i. m. 57. p.

rábbi foglalkozásával. A D.23.2.43.4. (Ulpianus *libro primo ad legem Iuliam et Papiam*) fragmentuma figyelmeztet, hogy

„*Non solum autem ea quae facit, verum ea quoque quae fecit, etsi facere desiit, lege notatur: neque enim aboletur turpitude, quae postea intermissa est*”

– nem csak azt a nőt sújtja hátrányosan a törvény, aki jelenleg űzi a prostitúciót, hanem azt is, aki a múltban tette ezt, de abbahagyta: mert az erkölcstelenséget nem szünteti meg az, hogy abbahagyták a cselekedetet, ami kiváltotta.³¹

Az eddig felidézett források alapján ezen a ponton talán nem tűnik túlzónak az a következtetés, hogy az Augustus-féle házassági törvények egyfajta fekete-fehér, archetípusos felosztás szellemében közelítenek a női szerephez: a nő vagy „Madonna” vagy „szajha”, azaz vagy morálisan feddhetetlen, tisztességes *mater familias*, vagy a *mater familias* által képviselt értékeket tagadó, szabados, és éppen ezért a tisztességes polgároktól távol tartandó *meretrix*. A D. 23.2.43. Ulpianus-idézete részletesen elemezte azt, hogy kit kell a *leges Iuliae* alapján prostituálnak tekinteni – ennek a meghatározásnak az ellenpontját pedig egy másik, nem kevésbé ismert Digesta-szöveghelyen találhatjuk meg. A D.50.16.46.1. (Ulpianus *libro quinquagesimo octavo ad edictum*) szerint:

„*Matrem familias accipere debemus eam, quae non inhoneste vixit: matrem enim familias a ceteris feminis mores discernunt atque separant. Proinde nihil intererit, nupta sit an vidua, ingenua sit an libertina: nam neque nuptiae neque natales faciunt matrem familias, sed boni mores*”

– *mater familiasként* azt a nőt kell elfogadnunk, aki nem él erkölcstelenül: a *mater familiast* ugyanis a többi nőtől az erkölcse különbözteti meg és választja el. Így nem jelent különbséget, hogy (a nő) házas vagy özvegy, szabadon született vagy *libertina*-e: mert nem a házasság vagy a születés teszi a *mater familiast*, hanem a jó erkölcs.³²

A *lex Iulia de adulteriis* erre az ellenpontozásra épít akkor, amikor úgy rendelkezik, hogy a házasságtörésért elítélt *mater familiast* a prostituáltakkal gyakorlatilag azonos megítélés alá kell venni, a házasságtörés felett szemet hunyó férjből pedig kerítő, *leno* lesz, annak minden jogi, de elsősorban társadalmi hátrányával együtt. Mindez logikus rendszert alkot azzal a körülménnyel is, hogy a római jog általában nem tiltotta a prostitúciót: a *lex Iulia de adulteriis*

³¹ A promiszkuitás elítélésének elképzelését támasztja alá az is, hogy a *leges Iuliae* értelmében a prostituáltakkal gyakorlatilag azonos megítélés alá esnek a szexiparból hasznot húzók, elsősorban a kerítők (*leno, lena*) – ebben az összefüggésben a leggyakrabban hivatkozott Digesta-fragmentum a D.23.2.43.6. (Ulpianus *libro primo ad legem Iuliam et Papiam*) szöveghely, mely szerint „*Lenocinium facere non minus est quam corpore quaestum exercere*” – a kerítés nem más, mint (mások) testéből hasznot húzni.

³² A témáról részletesen lásd. R. FIORI cikkét: *Materfamilias*. in *BIDR* 96–97 (1993–94), 455–498. p.

sem erre a célra irányul, hanem egyfajta elretentésként és megtorlásként a társadalom perifériájára szorított személyekkel teszi egyenlővé azokat, akik korábban a „tiszteséges” római állampolgárok életét élték, de – a törvényhozó megítélése szerint – súlyosan vétettek a római erkölcsiség, és különösen a római házasság hivatalos ideálja ellen.³³

A *meretrices* és *lenones* azonban nem csak a tisztességes házasságkötés lehetőségétől kerültek eltiltásra. A klasszikus kor más tárgyú jogi normáit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a Kr.u. II. századra a teljes jogú római polgárt megillető privilégiumoktól és morális megbízhatóságon is alapuló kötelezettségektől a szexuális szolgáltatóipar szereplői gyakorlatilag meg lettek fosztva – ugyanúgy, mint más egyéb, morálisan „megbízhatatlan”, társadalmilag a periférián álló elemek, elsősorban a színészek és gladiátorok.

Ami a római polgárt megillető közjogi jogosultságokat és kötelezettségeket illeti, ezekkel a nők eleve nem rendelkeztek, tehát jogi helyzetüket nem befolyásolta az a tény, hogy prostituáltként tevékenykedtek-e vagy sem. A források mégis foglalkoznak a problémával – a férfi prostituáltak, kerítők kapcsán, illetve általában azokkal a férfiakkal összefüggésben, akik megélhetésüket egyéb módon, de „testükkel keresik meg”.³⁴ Általában megállapíthatjuk, hogy ezeket a férfiakat a köztisztviségek betöltésének lehetőségétől elzárták.

A magánjogi korlátozások köre ennél sokkal változatosabb; ezek körében is különleges fontossággal bír a *praetor* előtti megjelenés és az *edictum* által kínált jogsegélyek igénybe vételének lehetősége, a *postulatio*. A *praetori edictum* Ulpianus által megidézett szövegében (D.3.1.1. Ulpianus *libro sexto ad edictum*) a jogtudós felidézi, hogy a *praetorok* bizonyos személyeket egyáltalán

³³ A fenti elretentő és megtorló szándék sikerességét megkérdőjelezheti az a körülmény, hogy a számos, alábbiakban még bemutatandó korlátozás ellenére a prostituáltak élete bizonyos szempontból szabadabbnak minősült, mint a tisztességes családayaké; így példának okáért házasságban élő prostituálttal vagy prostitúcióval összefüggő üzletágban dolgozó házasságban élő nővel nem lehetett *adulteriumot* elkövetni (lásd *Paul. Sent.* 2.26.11: „*Cum his, quae publice mercibus vel tabernis exercendis procurant, adulterium fieri non placuit.*”). Nyilvánvalóan léteztek olyan nők és férfiak, akik nem tartották nagy árnak a társadalmi és jogi marginálódást azért, hogy az általuk választott szabados életmódot követhessék – ezt tükrözi a Tacitus (*Ann.* 2.85) és Suetonius (*Tib.* 35.) által egyaránt feljegyzett eset. Tiberius uralkodása alatt egy Vistilia nevű előkelő nő megpróbálta prostituáltként bejegyeztetni magát, hogy elkerülje az *adulterium* jogi következményeit; válaszképpen Tiberius száműzetés terhe mellett megtiltotta, hogy szenátorok és lovagok feleségei, lányai és unokái prostituáltként próbálják meg bejegyeztetni magukat.

³⁴ Ebben a vonatkozásban fontos forrásnak minősül a *lex Iulia municipalis* (ismertebb elnevezéssel *Tabula Heracleensis*), melyet a tudomány tradicionálisan Kr.e. 45-re datál. A *municipium* közjogi rendtartására vonatkozó előírások részletesen felsorolják, hogy ki nem jogosult bizonyos köztisztviselések (magisztrátusi pozíció, tanácstagság, stb.) betöltésére. A kizáró okok listája hosszú és változatos, szerepel rajta a bizalmi pozíciókkal (*socius, tutor* stb.) való visszaélés miatti marasztaló ítélet, a fizetéseképtelenség, de számos tisztességtelen foglalkozás is (*TH* 122-123): „...*quive / corpore quaestum fecit fecerit quive / lanistaturam artemve ludicram fecit fecerit quive / lenocinium faciet.*” A kérdésről részletesen lásd MCGINN: i. m. 32–40. p., további irodalomjegyzékkel.

nem engedtek saját ügyükben fellépni (ilyenek voltak a tizenhét évnél fiatalab-
bak és a süketek); mások ugyan megjelenhettek a *praetor* előtt, de más ügyében
nem járhattak el, akik között a másokért való *postulatio* lehetőségét megtiltották
a nőknek (D.3.1.1.5.: „... *ne contra pudicitiam sexui congruentem alienis causis
se immisceant*” – hogy a nők a nemükhöz illő erkölcsös tartózkodással ellenté-
tes módon ne keveredjenek mások ügyeibe), valamint az olyan a férfinak is
(D.3.1.1.6.), „...*qui corpore suo muliebria passus est*”, aki úgymond
„megengedte, hogy testével mint női testtel bánjanak”.³⁵

A büntetőkeresetek indításának lehetőségét vizsgálva további korlátozásokra
és tilalmakra akadhatunk. Ezek között is szembeűnő az a megállapítás, hogy
nem követ el bűncselekményt (*iniuriát*) az, aki prostituálnak öltözött nőt nyil-
vánosan zaklat.³⁶ A D.47.10.15.15. (*Ulpianus libro septuagensimo septimo ad
edictum*) ismert szövege szerint

„*Si quis virgines appellasset, si tamen ancillari veste vestitas, minus
peccare videtur: multo minus, si meretricia veste feminae, non matrum
familiarum vestitae fuissent, si igitur non matronali habitu femina fuerit
et quis appellavit vel ei comitem abduxit, iniuriarum non tenetur*”

– ha valaki rabszolgáruhába öltözött fiatal lányokat szólít le, kisebb bűncselek-
ményt követ el. Még kevésbé tekinthető bűnösnek akkor, ha a nők prostituált-
nak és nem *mater familias*nak voltak öltözve.³⁷ Következésképpen ha egy nő
nem matróna-öltözéket viselt és így szólította le valaki vagy csalta el a kísérő-
jét, az illető *iniuria* miatt nem vonható felelősségre. A prostituálnak tehát *per
definitionem* nem lehetett becsülete vagy méltósága.³⁸

³⁵ A fragmentum további szövegében Ulpianus Pomponiust idézi, aki szerint ha egy férfit
rablók vagy az ellenséges katonák megerőszakoltak, ez nem fosztja meg az illetőt a másokért
törtendő *postulatio* lehetőségétől („*Si quis tamen vi praedonum vel hostium stupratus est, non
debet notari, ut et Pomponius ait.*”)

³⁶ A kérdéstről lásd D. DE LA PUERTA MONTROYA monográfiáját, *Estudio sobre el Edictum de
Adtemptata Pudicitia* (Madrid, 1999) címmel.

³⁷ A ruha kiemelkedő fontosságú volt a prostituáltak megfűtésében, hiszen (hasonlóan mo-
dern korunkhoz) az öltözék rengeteg társadalmi információt közvetített viselőjéről már a régi
Rómában is. A római prostituáltak nem csupán életmódjukkal különböztek a hivatalosan elvárt
magatartásformáktól, hanem öltözködésükkel is sértették a társadalmi rendet – ugyanis tipikus
viseletüknek a *toga*, a férfiruházat domináns darabja minősült. Lásd Mart. 2.39.: „*Coccina
famosae donas et ianthina moechae: / vis dare quae meruit munera? Mitte togam.*” (Skarlátszínű
és lila ruhát ajándékozol a közismert házasságtörőnek. Megérdemelt jutalmat akarsz neki adni?
Küldj tógát.); Mart. 10.52.: „*Thelyn viderat in toga spadonem: / damnatam Numa dixit esse
moecham.*” (Numa a herélt Thelyst tógában látta – és azt mondta, hogy házasságtörés miatt élitelt
nőt látott.).

³⁸ A fentiekben már idézett szöveghelyek közül e szempontból is említést érdemel D.22.5.3.5.
Callistratus libro quarto de cognitionibus (tanúzási tilalom a *lex Iulia de vi* értelmében);
D.23.2.47. *Paulus libro secundo ad legem Iuliam et Papiam* (a prostituáltként dolgozó szenátor-
lány); *Quintilianus mintaszónoklata (Decl. Maiores 14.)* a „méregkeverő” prostituáltról. Hasonló
szellemű argumentumokkal találkozhatunk az idősebb Seneca *Controversiae*-iban (*Contr. 2.7.5.*;
Contr. 10.1.13-15.) is. FLEMMING (i. m. 50. p.) helytálló megjegyzése szerint a szónokok e mű-

A társadalom perifériájára való szorítás eszközeként jelentkezhetett az a sajtós „közrendi” megoldás is, mely szerint a prostituáltak számára kötelező lett volna az *aediliseknél* való bejelentkezés, azért, hogy a magisztrátusok nyilván tartásba vehessék őket. Az ilyen nyilvántartással kapcsolatosan rendelkezésre álló forrásaink viszont meglehetősen szűkösek, utalásszerűek. Tacitus már említett története Vistiliáról, a magát örömlányként bejegyeztető előkelő hölgyről (*Ann.* 2.85.) tartalmazza azt a kitétel, mely szerint Vistilia „*licentiam stupri apud aedilis vulgaverat*”, nevét közzétette az *aedilisek* listáján, „*more inter veteres recepto*”, a régiek szerint elfogadott módon, „*qui satis poenarum adversum impudicas in ipsa professione flagitii credebant*”, akik a tisztátalan nők számára elegendő büntetésnek tartották azt, ha nyilvánosan így kell megvallaniuk szegyenüket. Aulus Gellius szintén idézett feljegyzése (*N.A.* 4.14.) az éjszaka Manilia kurtizánál botrányt rendező *aedilisről*³⁹ tartalmazza a néptribunok elmarasztaló döntését is, mely szerint (*N.A.* 4.14.6.)

„*Tribuni decreverunt aedilem ex eo loco iure deiectum, quo eum venire cum corollario non decuisset...*”

– a tribunok úgy ítélték, hogy az *aedilist* joggal taszították ki a helyiségből, hiszen illetlenség volt ott „felkoszorúzva” (azaz mulatságra készen) megjelennie. Az ifjabb Seneca egyik művében (*De vita beata* 7.3.) az erényről és a bujáságról elmélkedik, és véleménye szerint

„*Virtutem in templo convenies, in foro in curia ...: voluptatem latitantem saepius ac tenebras captantem circa balinea ac sudatoria ac loca aedilem metuentia...*”

– az erényt a templomokban találhatod, a fórumon, a bírósági csarnokokban, a bujáság pedig rejtőzködve leselkedik és a sötétséget keresi, a fürdők, izzasztóhelyiségek és más, az „*aedilistől* rettegő” helyszínek („*loca aedilem metuentia*”) környékén. Mindezek a szöveghelyek valóban összefüggésbe hozzák az *aediliseket* a prostitúció felügyeletével, ami illeszkedik is e magisztrátusok feladatkörébe, az azonban kevésbé valószínű, hogy a prostituáltakról tényleg létezett valamilyen naprakész, hivatalos névsor.

vekben megkérdőjelezi ellenfelük morális karakterét, és ez igen könnyen alakul át azzá, hogy egyben megkérdőjelezi a *meretrix* vagy a *leno* jogalanyiségának bármilyen formáját is. Aulus Gellius (*N.A.* 9.12.7.) szintén megerősíti a fentieket: „...*inveniet de „suspicioso” apud M. Catonem de re Floria ita scriptum: „Sed nisi qui palam corpore pecuniam quaereret aut se lenoni locavisset, etsi famosus et suspiciosus fuisset, vim in corpus liberum non acum censuere adferri.”* – a „*suspiciosus*” szó jelentése kapcsán Cato a Florius tulajdonáról frott művében írja, hogy szabad emberrel szemben fizikai erőszakot használni tilos volt, kivéve, ha prostituálta magát, ha kerítőnek adta bérbe magát, vagy ha rosszhíru és „gyanús” (megbízhatatlan) volt.

³⁹ Hostilius állítólag Kr.e. 151 körül volt *aedilis*. Vö. J.F. GARDNER: *Women in Roman Law and Society* (London-Sydney 1986), 250. p., valamint T.R.S. BROUGHTON: *The Magistrates of the Roman Republic I.* (Cleveland 1951–1952), 455. p.

4. A prostitúció pénzügyi vonatkozásai

Az állam és a jogrend prostitúcióhoz való kétarcú viszonyulását mi sem tükrözi jobban, mint az, hogy minden morális ítékezés és jogi korlátozás mellett a szabályalkotók ugyancsak tisztában voltak a prostitúció pénzügyi vonatkozásaival – azzal a közhelyszerű ténnyel, hogy a szexuális szolgáltatóipar óriási üzletet, komoly bevételi forrást jelentett már az ókor világában is. Ebből a pénzforrásból a római államhatalom maga is igyekezett részesedni akkor, amikor adóztatás tárgyává tette a prostituáltak bevételeit.⁴⁰

Történeti forrásaink tanúságtétele szerint Caligula volt az első római uralkodó, aki állítólag megadóztatta a prostituáltakat. Suetonius (*Cal.* 40.) jegyzi fel a következőket:

„*Vectigalia nova atque inaudita... exercuit, nullum rerum aut hominum genere omissum... ... exigebatur ... ex capturis prostituerarum quantum quaeque uno concubitu mereret; additumque ad caput legis, ut tenerentur publico et quae meretricium quive lenocinium fecissent, nec non et matrimonia obnoxia essent.*”

A császár új és eddig sohasem ismert adókat vetett ki, nem hagyott ki semmit és senkit, a prostituáltak bevételeiből egy aktus díját követelte meg.⁴¹ A törvényhez aztán egy újabb kiegészítést fűzött, hogy a kincstárnak kötelesek fizetni azok is, akik korábban üzték a prostitúciót vagy a kerítést, és a házasságban élőkkel sem tett kivételt. Ez utóbbi kikötés oka valószínűleg nem morális megfontolás volt, hanem az, hogy a lehető legmagasabb állami bevételre tegyen szert. A császár először a *publicanusok*ra, majd a *praetorianusok*ra bízta a begyűjtést, mégpedig azért, mert a pénzösszeg hatalmas volt.

Mindez akár Suetonius anekdotájának is tűnhetne, ha egyéb források és feliratos emlékek nem igazolnák a prostituált-adó tényleges, hosszú évszázadokon keresztül fennálló létezését. A szíriai Palmyrában fennmaradt, Kr.u. 137-re datálható felirat (CIS II.3. 3913) a fizetendő adó összegét lépcsőzetes rendszerben állapítja meg: az a prostituált, aki 6 *ast* kér, 6 *ast* fizet, aki 8-at, az 8 *as*

⁴⁰ A prostituáltak adófizetési kötelezettsége kapcsán lásd T.A.J. MCGINN átfogó tanulmányát: *The Taxation of Roman Prostitutes*, in: *Helios* 16 (1989), 79–110. p., valamint R. BAGNALL írását: *A Trick a Day to Keep the Tax Man at Bay? The Prostitute Tax in Roman Egypt*. in: *BASP* 28 (1991), 5–12. p.

⁴¹ A Pompeiiben talált feliratok szerint egy Drauca nevű prostituált, aki a *lupanar Africani et Victoris*-ban dolgozott, 1 *denariust* kért aktusonként (CIL IV. 2193); Optata („Kívánatos”) 2 *asért*, Spes („Remény”) pedig 9 *asért* állt rendelkezésre (CIL IV. 5105). A pompeii árlistával kapcsolatban lásd R. DUNCAN-JONES művét: *The Economy of the Roman Empire: Quantitative Studies*. Cambridge, 1982, 246. p. Ehhez képest a luxusprostituáltak, mint például a híres Volumnia Cytheris (Antonius barátnője, akiről Cicero is számos helyen megemlékezik – Cic. *In Verr.* 2.3.78; *Ep. ad Att.* 10.10.5, 10.16.5, 15.22; *Phil.* 2. 58–62, 69; vö. Plut. *Ant.* 9.4) természetesen nem ilyen rendszeres, de szerény járandóságból éltek, hanem alkalmi, de gyakran hatalmas értékű ajándékokat élveztek.

adót, és így tovább. Még érdekesebb a CIL III.13750 szám alatt megtalálható felirat, mely a Fekete-tenger partján található Chersonesus nevű katonai garnizonból származik, a Kr. u. 185(186). évből. A töredékesen fennmaradt szöveg a helyi lakosok panaszaira kiadott provinciai helytartói rendeletet rögzíti – Chersonesus lakói ugyanis panaszt nyújtottak be a kormányzóhoz, hogy a római katonák, akik a prostituált-adót (*capitulum lenocinii, vectigal*) gyűjtik be, erőszakosak és zsarolják a helybélieket.⁴² E feliratos emlékek mellett egyiptomi papiruszleletek is alátámasztják a prostituáltak részéről fizetendő adó létét.⁴³ A *Scriptores Historiae Augustae* egyik császár-életrajza Alexander Severusról jegyzi fel (Sev. 24.3.), hogy a császár

„*lenonum vectigal et meretricum et exsoletorum in sacrum aerarium inferri vetuit, sed sumptibus publicis ad instauracionem theatri, Circi, Amphitheatri, Stadii deputavit*”

– az uralkodó elrendelte, hogy a kerítőkre, prostituáltakra és selyemfiúkra kivetett adót ne az államkincstárban helyezték el, hanem azt közkiadásként a színház, a cirkusz, az amfiteátrum és a stadion helyreállítására fordítsák.⁴⁴ Ezt a sajátos bevételi forrást csak Anastasius császár szüntette meg Kr. u. 498-ban, miután számos keresztény író már korábban határozott módon kritizálta e gyakorlatot.⁴⁵

A közjog területén túl a prostitúció és a pénzügyek összefüggései a magánjogon belül is újra és újra felbukkanó problémát jelentettek. A prostituáltakról általában az a vélekedés járta, hogy pénzéhesek, veszélyeztetik a családi vagyon megőrzését, és mindezt különösen akkor, ha élveteg fiatal férfiakat kerítenek hálójukba. Plautus komédiáinak hősei gyakran panaszkodnak arra, hogy szerelmük tárgya, egy szép örömlány, becsapta és kifosztotta őket minden vagyonukból⁴⁶. A D.17.1.12.11. (Ulpianus *libro trigensimo primo ad edictum*) szöveghelye a fenti, közhelyszerű állapotból indul ki, amikor a *mandatum* alkalmazásának egy különleges esetét elemzi:

⁴² A felirat tartalmának részletes elemzését nyújtja MCGINN: i. m. 261–264. p.

⁴³ Vö. ESAR IV. 183, SB VI. 9545.

⁴⁴ A szövegben említett épületek a ma is megtalálható Marcellus-színház, a Circus Maximus, a Colosseum, valamint a mai Piazza Navona helyén hajdanán fennállt Domitianus-féle stadion.

⁴⁵ A Kr. u. VI. században élő és alkotó Evagrius (*Historia Ecclesiastica* 3.39.) jegyzi fel e sajátos „gonosz és Isten szemében gyűlöletes” adónem eltörlésének tényét, melyet emberemlékezett óta azokra a nőkre vetettek ki, akik testük áruba bocsátásával keresték megélhetésüket.

⁴⁶ Jellegzetes példaként lásd a *Mercator* című komédia egyik főszereplőjének, Charinusnak panaszait (*Merc.* 42-43): „*Amare valide coepi hinc meretricem: ilico / res exulatum ad illam clam abibat patris. / Leno importunus, dominus eius mulieris / vi summa ut quicque poterat rapiebat domum*” – a fiatalember egy új városban azonnal szerelmes lett egy meretrixbe, akire apja tudomása nélkül azonnal elköltötte egész vagyonát, mindez pedig elsősorban a pimasz kerítőnek volt köszönhető, aki a lehető leggyorsabban szedett el tőle mindent (*rapiebat domum, szó szerint „kirabolta a házat”*).

„*Si adulescens luxuriosus mandet tibi, ut pro meretrice fideiubeas, idque tu sciens mandatum susceperis, non habebis mandati actionem, quia simile est, quasi perdituro pecuniam sciens credideris. Sed et si ulterius directo mandaverit tibi, ut meretrici pecuniam credas, non obligabitur mandati, quasi adversus bonam fidem mandatum sit*”

– ha egy buja fiatal férfi megbíz téged, hogy egy prostituáltért vállalj kezességet, és te ennek tudatában a megbízást elvállaltad, a *mandatum* alapján nem fog téged kereset megilletni, mert ahhoz hasonlít a helyzet, mintha tudatosan hiteleztlél volna valakinek, aki a pénzt elpazarolja. De ha ez a férfi újból megbíz téged, hogy nyújts pénzkölcsönt a prostituáltnak, a *mandatum* nem kötelez, mert ez a megbízás mintegy a jó erkölcsbe ütközik.⁴⁷

A D.12.5.4.3. (Ulpianus *libro vicensimo sexto ad edictum*) híres és sokat elemzett fragmentuma⁴⁸ a jogalap nélküli gazdagodás visszaperlésének különböző esetei között tárgyalja a prostituált részére kifizetett összeg visszakövetelhetőségét: A nagy jogászok által adott megoldás végső soron logikus, egyben tökéletesen tükrözi a római társadalom (fentiekben már bemutatott) kettős hozzáállását a prostitúció jelenségéhez. A *meretrix* egy mesterséget gyakorol. Ez a mesterség utálatos, de tagadhatatlanul létezik; a nőnek is meg kell élnie, így nem lenne méltányos az őt sújtó számos joghátrány mellett még pénzétől is megfosztani:

„*Sed quod meretrici datur, repeti non potest, ut Labeo et Marcellus scribunt, sed nova ratione, non ea, quod utriusque turpitudine versatur, sed solius dantis: illam enim turpiter facere, quod sit meretrix, non turpiter accipere, cum sit meretrix*”

– amit pedig egy prostituáltnak adnak (fizetnek), nem lehet visszakövetelni – írja Labeo és Marcellus –, de egy új indok alapján: nem amiatt, mert mindkét oldalon erkölcstelenség áll fenn, hanem azért, mert kizárólag csak az adó fél erkölcstelen. A nő erkölcstelenül viselkedik, mert prostituált, de nem erkölcstelen, amikor elfogadja a pénzt, mert hiszen prostituált.

A prostitúció tényleg komoly magánbevétel forrását is jelenthette, de nem szükségszerűen a *meretrix* javára. A fentiekben láthattuk, hogy az államhatalom évszázadokig nem habozott akkor, amikor a prostituáltakra kirótt *vectigal* kellett begyűjteni, és ebben a kérdésben a „tisztességes polgárok” sem voltak finnyásabbak a közszervezetnél. Ha mindez az ő érdekeiket is szolgálja, az öröm-

⁴⁷ A fragmentumról részletesen lásd S.A. FUSCO írását: „*Adulescens luxuriosus*”. *Ulp., D.17.1.12.11 ein Mandat contra bonos mores?*, in: D. NÖRR, S. NISHIMURA (a cura di), *Mandatum und Verwandtes: Beiträge zum römischen und modernen Recht*, Berlin/Tokyo 1993, 387–406. p.

⁴⁸ A specifikusan e fragmentumot elemző tanulmányok körében lásd F. STURM: „*Quod meretrici datur repeti non potest*”, in: H. P. Benoehr (ed.), *Iuris professio. Festgabe für M. Kaser zum 80. Geburtstag*, Wien, 1986, 281–288. p.; W. FORMIGONI: „*Quod meretrici datur repeti non potest. Ancora su D. 12.5.4.3*”, in: *AUFE*, 5 (1991) 17–25. p.

lányok által termelt összegek mögül azonnal eltűnni látszik a prostitúcióhoz, pontosabban a prostitúcióból származó pénzhez kapcsolódó megbélyegzettség, és marad a biztos bevétel. Szinte szimbolikus értékű az a *Digesta-fragmentum*, melyben Ulpianus a *hereditatis petitio* kapcsán így nyilatkozik az örökölt vagyon egyik eleméről (D.5.3.27.1. Ulpianus *libro quinto decimo ad edictum*):

„Sed et pensiones, quae ex locationibus praediorum urbanorum perceptae sunt, venient, licet a lupanario perceptae sint: nam et in multorum honestorum virorum praediis lupanaria exercentur”

– azok a bérbevételek, melyek egy városi ingatlan bérbeadásából származnak, a *hereditatis petitio* hatálya alá tartoznak, még akkor is, ha bordélyházból származnak. Merthogy bordélyházakat számos tisztességes férfiú telkén működtetnek.

ORSOLYA MÁRTA PÉTER

SCORTUM, LUPA, MERETRIX

(Prostitution in Classical Roman Law)

(Summary)

The paper briefly analyses the complex phenomenon of prostitution as represented in classical Roman law and literature. We depart from the supposition that, generally speaking, the past and the present attitudes regarding the „sex industry” are surprisingly similar. Official morals condemned the service provider and were much more indulgent toward the consumer; the law failed to expressly forbid such practices, nevertheless tried to set up certain barriers in order to prevent undesired extremities; and in everyday life the presence of harlots and pimps was a customary experience. Prostitution in ancient Rome was also a complex branch of industry, as the “girls” operated within a peculiar economic microcosm; further the inhabitants of such microcosm were expected to remain at the periphery of “honest” society. Classical Roman law supported such general expectation by introducing an entire set of prohibitions and discriminating measures respective to the status of *meretrices*, still it was quite liberal when considering prostitution as a potential source of public and private income.